

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ

„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

**ДЕПАРТАМЕНТ ЗА ИНФОРМАЦИЯ И
УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА УЧИТЕЛИ**

Магдалена Петрова Костова-Панайотова

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на

научната

степен доктор на науките по професионално

**направление 1.3. Педагогика на обучението по
(Методика на обучението по литература)**

на тема:

**СЪВРЕМЕННИ ЛИНГВОДИДАКТОЛОГИЧНИ
АСПЕКТИ НА ПРОДЪЛЖАВАЩАТА ПОДГОТОВКА
НА УЧИТЕЛИТЕ ПО БЕЛ**

София

2024

Дисертационният труд съдържа 391 стандартни страници, 302 библиографски единици.

Дисертацията е обсъдена и допусната до защита на разширено заседание на катедра „Хуманитарни науки“, ДИУУ, състояло се на 28 февруари 2024. г.

Защитата на дисертацията ще се състои на 25 април 2024 в зала 103

Материалите за защитата са на разположение на интересуващите се в ДИУУ

СЪДЪРЖАНИЕ

Обща характеристика на дисертационния труд.....	4
Цитирана литература	36
Публикации по темата на дисертацията	43
Справка за приносите на дисертационния труд	46

Обща характеристика на дисертационния труд

В началото на прехода, когато хоризонтът на очакванията както в социален, политически, така и в образователен аспект беше драстично променен, във времето на грандиозното преосмисляне на посоки, цели и текстове, се случиха последователно различни дебати, предизвикани от новите задачи на колективното битие на модерната държавност и новите цели на самото образование, чиито експерти започнаха критически да преосмислят определени текстове, а пренарежданията по отношение на българския литературен канон се отразиха и в учебните програми, в които педагози и литературоведи редактираха Списъка с тъй наречените места от конспекта.

В центъра на тези дебати през годините се оказваше един или друг текст от класиката, един или друг писател (например дискусиите около фигурата

на Вазов като образ на най-емблематичния български класик, от една страна, и от друга - като символ на националната идея, чието дело в този аспект също от 90-те години на XX век, бе подлагано на съмнение във връзка с мястото на българското в европейската перспектива и универсалистките идеи, завладели умовете и на българските педагози).

В търсене на нови подходи в преподаването, самите промени в учебните програми постоянно създаваха усещане за мятането на създателите им от едната крайност в другата в желанието си да облекчат учениците откъм количество произведения и изучаване на непознати реалии и думи, а от друга страна, под зоркия поглед на обществеността, която реагираше болезнено при всяко сваляне на произведение от конспекта, да запазят и попълват списъка с теми от новата литературна съвременност.

В дискусиите за канонизацията на българското литературно наследство се включиха Ал. Кьосев, Д. Камбуров, А. Личева, М. Кирова, Вл. Трендафилов, Б.

Пенчев, А. Хранова, Г. Тиханов, Бл. Златанов, И. Пелева и много други литературоведи (вж напр. Къосев 1992, Къосев 1998, Камбуров 1998, Камбуров 2004, Личева 2013, Кирова 2008, Трендафилов 2003, Пенчев 1998, Хранова 1994, Тиханов 1995, Златанов 1995-1996).

Върху промените нагласи спрямо БЕЛ като учебен предмет в началото на века писаха значими изследвания Вл. Атанасов, Р. Йочева, Р. Радев, А. Дамянова, М. Герджикова и др., които, коментирайки образователните перспективи, показваха и промените в обществото спрямо цялостния литературнообразователен дискурс.

С времето най-драстичните идеи, орязващи имена и творби от “златния канон”, отшумяха, но дискусиите, даващи отражение в учебните програми на гимназиалния курс и програмите на зрелостниците, продължават като че ли без надежда за избистряне на единен и последователен подход при литературното преподаване.

Днес, десетилетия след началото на прехода корпусът на литературния материал не е много променен, нито пък начинът на преподаването му, което се съизмерва с доверяването на „опита еталон“. Не са решени и основните проблеми на знаенето като репродуктивен модел, миметичността на преподаването на литература, за което алармират педагози.

В желанието си за оптимизиране на програмите, МОН ги променя и количествено, и съдържателно. В различни реформи едни автори “се качват” в по-горен клас, други преминават в по-долен, а трети отпадат. В гимназиалния курс като правило и часовете по български език често се съкращават, за сметка на вечно недостигащите часове по литература. Учителят, от своя страна, също едва смогва да следва невинаги обмислените промени, натоварван е непрекъснато с допълнителни отговорности не само от МОН, а и от най-различни други институции.

Нараства административната тежест върху него и съответно липсата на време за задълбочен образователен процес.

В поредицата от реформаторски жестове на образователната система съвременният ученик отново е в ситуация да не разбира и да не харесва произведенията от конспекта, защото не ги усвоява като литература, тоест като текстове, пораждащи потребност, а като нещо, което трябва да запамети, от чисто прагматично естество, дори да не го разбира, за да премине в следващ клас. На самия ученик все още са му отредени малко комуникативни роли. В гимназиалния курс литературният урок най-често минава под формата на лекция. Езикът на учебниците и програмите е все така език, твърде теоретичен и далечен от съвременните обучаеми. Към това се прибавя фактът, че хумористичният, ироничният и самоироничният поглед са съвършено изключени от основния модел на литературното преподаване.

В различни дискусии, кръгли маси, статии се говори за коренно променените роли на ученика и учителя, за радикално новия момент - включването на ученика като диалогизиращия Друг - неговото равнопоставено (спрямо преподавателя) присъствие. Изучаваните литературни текстове се извеждат като проблем, който трябва да се разреши, поставят се въпроси, на които няма единствено верен отговор, а ученикът е поощряван да построява собствен алгоритъм, поощрява се саморефлексията. В този смисъл един от важните резултати на литературното обучение е видно като снемане на опозицията „знаещ учител“ – „незнаещ ученик“ (Дамянова 2007).

В практиката обаче далеч не е преодолян моделът на обучение, при който е ясно какво трябва да се преподава, но не и как да се осъществи, а миметичността е най-важна и обучаваният трябва да запомни и възпроизведе цялата информация, съществена за литературното образование - един от факторите, които правят литературата в училище непривлекателна учебна дисциплина, умъртвяват

интереса към четенето, защото по един или друг начин втълпяват идеята за „правилното“ знание, докато според всички съвременни литературни теории пътят е тъкмо в проблематизирането, в разколебаването, в разтварянето към широк спектър от възможни интерпретативни подходи.

Присъствието на българската литературна класика в гимназиалния етап, интерпретацията и преподаването ѝ десетилетия наред се подчинява на цели, различни спрямо днешната социокултурна ситуация, а липсата на звена към висшите училища, които да подпомагат прекия контакт между учителите и академичната общност, да спомагат за информираност по отношение на новите постижения в областта на научните дисциплини и конструирането на собствени преподавателски решения - е факт.

На сериозно изпитание е подложен съвременният учител, който не само трябва да следи новостите в своята област, да се включва в продължаващи и надграждащи обучения, но и да

отговаря на променената учебна документация, актуализирани учебни програми, а и формирайки ключови компетентности за XXI век у своите ученици, преподавателят все повече трябва да е не просто специалист в една или друга област на знанието, но и да притежава редица други качества и умения:

- да бъде гъвкав, да се съобразява непрекъснато с динамично променящата се среда, да работи в условията на промяна и конкуренция;

- да преосмисли образователния процес както по отношение на съдържанието, така и по отношение на реалното му осъществяване;

- да може да структурира алгоритми, улесняващи ориентирането на учениците в огромното количество текстове;

- да стимулира интерактивността на обучавания;

- да използва електронни ресурси, социални медии и видеоигри, за да стимулира критическото мислене на младия човек.

Едно от големите предимства на електронните учебници е преодоляването на разрива между

теорията и практиката, а елементите на игра мотивират и създават основа за съревнование, което със сигурност може да доведе до по-високи резултати от традиционното обучение.

Иначе казано, очакванията на обществото от учителя са почти като към един съвременен супермен, владеещ едновременно съвременните образователни концепции, методически технологии и похвати, самия учебен материал, разбира се, но притежаващ и много други психологически, социални и дигитални компетентности.

Провокиран от липсата на адекватни ценностни приоритети на съвременното общество, настоящият текст се насочва към **преподаването на литературните произведения в гимназиалния етап**, които като правило са **обект на изучаване**, непрекъснато отворен за различните сфери на познанието.

Субекти на образователния процес, както знаем, са както преподавателят, така и ученикът.

Ефективността на самото обучение е невъзможна без взаимодействие на участниците, което предполага и методи и форми на работа, ориентирани към обучаемите, отчитайки техните предпочитания и интереси, даващи възможност за реализиране на индивидуални образователни траектории.

Настоящият текст е предназначен основно за учителите по БЕЛ в продължаващото обучение. Изхождайки от ДОО за УС тук **неговата цел е да** предложи корпус от методически решения и да очертае характеристиките на литературната компетентност като образователен резултат в диалога на равноправни субекти учител - ученик, като се полагат модели, в които общуването с литературата е видяно като нелинейно, многогласно, провокативно осмисляне на литературната творба. Иначе казано: “Урокът по литература е художественият текст, пригоден за четене.” (вж. Радев 2022). Всяка творба очаква своя читател, очаква и неговия „отговор“ на предизвикателствата в нея.

Приемаме, че **литературна компетентност** е постигнатост на предварително и нормативно зададени параметри за учебната дисциплина литература, която трябва да се развива непрекъснато не само от ученика, но и от учителя, тъй като съвременната социокултурна ситуация е изключително динамична и очакванията към всички субекти на образователния процес нарастват.

Доколкото именно “**лингводидактологията** е призвана да актуализира вижданията си за функциите на своята система от класически образователни субекти и ценности, като ги превърне в активни участници” (вж. Веселинов 2020: 7), тя е видяна като база за оптимизиране на образователните резултати в съвременния динамичен и интегративен модел.

Вярвайки, че замяната в учебните програми на един или друг текст от канона е ситуативно, социокултурно обосновано решение, което не засяга същинските проблеми на образователния модел, в който важните неща се случват, когато обучаемият

пожелае сам да изгради своите послания, възприемайки литературните модели през призмата на собствените си потребности, като **задача** текстът осъществява модел на преподаване-комуникиране, свързан с новите потребности на литературното образование и новите социокултурни особености на времето по отношение на темите от новата и съвременната литература: модели на четене през определен набор от текстове. Тези модели предполагат в най-голяма степен свобода, провокация, активност и любопитство; могат да бъдат гъвкави и динамични, със сигурност плуралистични, допълвани и контрирани. Защото ако проследим самата българската литература, можем да я видим като процес на кръстосване и съвместяване на противоречащи си мотиви и свободата и провокацията са необходими за постигането на тълкувателска наслада - залог за пълноценен образователен процес.

Методическите тези, от които се изхожда в текста, са отвореност и незавършеност на

литературното образование, което продължава през целия живот и което предполага саморазвитие чрез насърчаване на потребностите, споделяне на постигнатото, а усвояването на литературните текстове поражда преосмисляне на хоризонта на очакване, както и преосмисляне на ролите учител - ученик в образователния процес. (вж. Йовева 2000; Дамянова 2005 и др.)

Структурата на работата се състои от увод, шест части, заключение и библиография.

В увода се обосновава необходимостта от подобен тип лингводидактологично изследване на фона на десетилетните промени в образователния модел на обучението по БЕЛ и се очертават параметрите на литературната компетентност. В първа глава се уговарят понятия като **класика**, **канон**, **съвременност** по отношение на българското литературно наследство и съвременността.

Образователната институция по условие преподава, изговаря и дебатира представата за национална класика. В края на XX и началото на XXI век редица специализирани публикации в профилирания периодичен печат, поставят литературното образование в центъра на образователния диалог. Преосмислянето на класиката и канона се случва от позицията на плуралистични модели, повлияни от новите подходи за българското литературознание като херменевтика, феминизъм, деконструкция.

В последната четвърт на XX век устремните промени в политическото, социалното и културното пространство актуализираха редица не нови въпроси за литературната теория и история, между които проблемът за ценностите в литературата, за ролята на класическото наследство, за това какви са принципите за създаване и попълване на литературния канон, какво е това класика. Всяка литература в своя зрял етап осъзнава

необходимостта от изработване на критерии за подбор на явления, които безспорно да се приемат като класически. И отношението на всяка епоха към понятието класика определя и чертите на епохата, нейната физиономичност. В тази глава се предлагат и идеи за отношенията класика, канон, съвременност.

Като диктат и ограниченост възприема канона българското литературознание след промените през 1989 г., опитвайки се да проблематизира не само авторите в него, да провокира “нови прочити”, но и нуждата въобще от една универсална мярка, която много от литературоведите възприемаха като натрапена, идеологическа, част от инструментите на тоталитарната държава и с теоретичните постановки на едно освободено хуманитарно познание инициираха системно разместване на ценности и авторитети.

Тъй като има сериозна литература по въпроса за пренареждането на българския литературен канон в средите на българската интелигенция (вж напр. Къосев 1998; Господинов 2021; Дойнов 2012; Кръстев 2003; Кирова 2008; Къосев 1992; Лилова 2012; Неделчев 2012; Неслученият канон 2013; Пенчев 2017; Аретов 2022 и др.), тук се спирам само на някои основни тенденции в последните две десетилетия.

Основните съпротиви срещу канона до началото на новия век бяха отразени в представата за кризата на литературното наследство, несъстоятелността на големия разказ, добавянето и отнемане на явления и автори, разместването и оспорването на авторитети, утвърдени в периода след 1944 г. (вж Кирова 2008). Ключово беше включването на така наречения “алтернативен канон” по идеята на Пламен Дойнов, отнесено за автори и техните произведения, които или са имали маргинално битие спрямо утвърдените писатели в

НРБ, или пък оценките за тяхното творчество в периода на соцреализма са силно снизени като Константин Павлов, Иван Методиев, Георги Марков, Радой Ралин, Борис Христов и др. (вж. Аретов 2022).

Всички тези пренареждания и реакции срещу канона обаче потвърдиха, че без единен корпус, допълван и променян, разбира се, все пак няма как да бъдат осмислени литературните явления, а без представата за мяра е невъзможно да се обсъждат тези явления в българското образователно и културно пространство. Така че канонът е необходимият шаблон, който си заслужава да се дискутира, да се търсят нови подходи към литературата, но без него и достиженията на българската литература и култура не са така ясно открити.

Втората част представя тезиси и анализи на “златната” българска класика, позволяващи допълнения и самостоятелна доработка от страна на

преподавателя. Добавена е подборка от емблематични критически изследвания към всеки автор от Хр. Ботев до Д. Димов в помощ на преподавателите от гимназиалния етап.

Анализите и тезисите върху българската литературна класика могат да бъдат използвани като ориентир в часовете по литература в средното училище, доколкото урокът е съвкупност от предвидимости, по думите на Т. Тенева, които включват предварителна организация, планиране на цели, задачи и методология, както и спонтанност в дискурса, която всеки единичен час пред различна аудитория предполага (Тенева 2002). Към всеки от текстовете могат да бъдат зададени различни въпроси, да бъдат допълвани или проблематизирани, защото целта на литературното преподаване, според нас, е преди всичко да бъде провокиран диалог, в който интерпретацията на литературния текст да не бъде еднопосочна и подчиняваща, а да отговаря на

потребностите както на конкретния преподавател в съответната социокултурна среда, така и на ученика като субект в образователния процес. В този смисъл тълкуването на литературния текст се осмисля като съпреживяване, съизмерване със своя свят, възможност за споделяне на своя опит, но и залагане на прагматически продуктивен поглед към творбата.

Високият статус на класическите произведения по никакъв начин не изключва игровия подход при обучението, погледа към класиката като „ставаща“, част от жива и динамична среда, която я е породила, използването на различни куизи, проектни похвати и работилници, които биха дали възможност на учениците да създадат своя собствена мотивация, да се стимулира откривателството и критическото мислене. Обучението по БЕЛ няма да е нито адекватно, нито успешно, ако не включва и уважение към идеите и опита на ученика, утвърждаването на достойнството на обучаемия.

В третата част “Нова класика в училище”, разширявайки полето от литературни произведения и явления, се фокусираме върху произведения и теми, които са свързани с новите програми по БЕЛ за гимназиалния курс и автори, които са включени в тях, както и на явление като българския модернизъм с характерните му етапи и влияния, част от изучаваната в гимназиалния курс литература от периода след Освобождението до Първата световна война. Тези явления обаче вече не възприемаме като съвременност, доколкото са отдалечени от съвременния ученик поне на половин век. Тук са представени кратки анализи на изучаваните прозаични и драматургични творби на Ем. Станев, Н. Хайтов, Й. Радичков, Ст. Стратиев и В. Пасков.

В четвъртата част **“Извън канона”,** като застъпваме идеята, че разкривайки плуралистичния образ на литературата до 1989 г., би следвало да представяме не само утвърждаваните в канона имена, така наречената “учебникарска” класика, но и прекрачилите отвъд, изпадащите от него, тази част

допълва представите за българска литература от периода 60-70-те години с явление, останало отвъд, като женската априлска поезия. Разбира се, тук веднага могат да бъдат зададени въпроси защо не са включени други изпадащи от канона явления и имена, тъй като маргинализираните гласове са много (вж. например *Неслученият канон. Български писателки от Възраждането до Втората световна война. С., 2009; 2013*) и не само женски (явлението *Нава* например, авангарден блясък от края на 80-те години).

Тъй като обаче това е задачата на една цяла алтернативна история на българската литература, тук нашата цел е друга: да отворим хоризонт по отношение на четенето на класическите произведения, които да бъдат осмисляни в диалог и в контекста на други творби, които изпадат от мейнстрийма по различни съображения - като това например, че не са част от големия разказ. Тази част също така проблематизира отношенията канонично-извънканонично, в разбирането на канона като

“правилните” книги (авторките в този раздел пишат в духа на разрешеното, но въпреки всичко не са част от канона).

В петата част **“Съвременен канон - възможен ли е? Ракурси и проблеми”** са представени петима български автори, емблематични за литературата от началото на новия век, като са подбрани автори и творби, получили значими национални и международни награди, отправящи в своите текстове към универсални послания (Г. Господинов, Зл. Златанов, М. Русков, З. Евтимова, А. Попов). Към тях е добавен обзор на най-нови български романи с анализ на темите и проблемите, които те поставят, имащи потенциала да разширят кръгозора на съвременния учител и да провокират самостоятелна инвенция.

Приемайки, че днешната българска литература е част от изграждането на културния и литературен фон на учителя, без да се опитва да очертава произведения от някаква нова класика, за осмислянето на която е

необходимо повече време, в текста се проблематизират главно съвременни романи и разказвачи, доколкото именно романът се интересува от глобални проблеми и е най-интернационалният жанр (Уолковиц 2015). По отношение на “горещите” произведения, преподавателите, а защо не и учениците, биха могли да предложат, без притеснения, свои анализи - като текстове, бъдещи изследователско любопитство.

Обзорът на съвременния “канон” няма нагласа за изчерпателност, а за очертаване на посоки и проблеми, питання като това дали новата литература днес произвежда образци и нови универсални послания, доколкото дори ако вземем само период от една година и само по отношение на романа, ще отброим над 100 публикувани романа у нас всяка година в периода от 2000 до 2023 г. Имайки предвид съвременните методически идеи и възможностите за приложението им, в тази част включените текстове и тезиси дават възможност за самостоятелно надграждане/допълване от страна на учителя.

Тъй като “компетентностите на ученика в дисциплинарното поле литература са немислими отвъд компетентностите, които той развива в дисциплинарното поле български език” (Берковска 2015:11), в **шестата част** са добавени приложни разработки за литературноинтерпретативното съчинение, есето, както и практически правописно-пунктоационни препоръки в достъпен и разбираем вид. Обръща се основно внимание на факта, че за успешното реализиране на целите на обучението по БЕЛ е необходимо проблемите на комуникацията да бъдат в основата на обучението, а не „да „обитават“ неговата периферия“ - по думите на А. Петров (Петров 2009).

Няма съмнение, че в последните десетилетия методическите акценти на литературното образование утвърждават идеята за игровото, свободно, вариативно обучение, което акцентира върху диалогичния модел и потенциала за

модернизиране на образователното битие на литературата.

Тъй като обучението по литература не е просто преподаване на текстове, а стимулира въображението и интелектуалния потенциал на обучаемия, провокира създаването на критическо мислене и чувствителност към много човешки проблеми и идеи, то със сигурност разширява хоризонта на младия човек и го среща с ценности, оцелели през вековете.

Думите на класиците неизменно имат място в това обучение, в него има място и провокативният, критически осмислящ литературните произведения поглед. Именно ролята на учителя е тази, която подбира, насочва и помага на обучаемия да се ориентира сред морето от текстове.

Не е важно толкова от кои текстове ще тръгне преподавателят в своята мисия да възпитава зрели и

критически мислещи хора – дали от фентлази литературата, от игрите или от класическите творби. Важно е друго: за да посегне младият човек към следващата книга, той трябва да има зад гърба си културен бекграунд, да може да анализира, структурира, извежда смисъл, т.е. да може да сравнява и да прехвърля мостове през времена и културни епохи, да припознава образи и мотиви, да търси мястото им в съкровищницата на вековете. А за всичко това е необходимо да има мотивация и способност за саморефлексия. Защото общуването с литературата е нелинейно и многогласно осмисляне на литературната творба.

Ученик въобще не съществува, всеки е сам по себе си уникален като опит, познания, умения и знанието, което явява, е в съответствие със средата и опита, който е получил. Учителят конструира своя урок, като се съобразява с тази нееднородна аудитория, при това урокът трябва да е адекватен и

да работи при различни условия – задача, която не е само сама по себе си трудна за изпълнение, но и зависи от мотивацията на всеки ученик да се включи в образователния процес. И тук е мястото на уменията на учителя да използва такива методи на преподаване, които да позволят да реализира своите цели спрямо всеки обучаем.

Заключението извежда някои прогностични идеи по отношение на преподаването на БЕЛ в епохата на Четвъртата индустриална революция, както и по отношение на мястото и ролята на учителя по БЕЛ в училището на бъдещето. Едно от новите предизвикателства пред обучението, което поставя огромното количество информация, която се стоварва върху младия човек чрез интернет, е свързано с **преобръщане на ролята на преподавателя**. В процеса на обучение неговата роля е по-скоро координираща и насочваща, развиваща критически модели, а не толкова

предоставяща определени знания, в повечето случаи конкуриращи се с множество достъпни интернет ресурси. Преподавателят трябва преди всичко да научи младия човек, че не е достатъчно да можеш да ползваш социалните мрежи, трябва да **можеш правилно да осмисляш получената информация, да я филтрираш**, за да бъде тя полезна за теб.

Обновлението на хуманитарните науки, и в частност на литературното обучение, е невъзможно без преминаването в активен стадий. Хуманитаристиката трябва да стане практическа не въпреки технологичното развитие, а благодарение на него. Далече са времената, когато интелектуалците бягат от техниката. Ако през XX век се забелязва бум на science fiction, то вече настъпва период на fiction science. Науката става все по-фикционална, фантастична, размиват се границите на емпиричната, наблюдаемата реалност, навлизаме в невероятното и парадоксалното (вж. Епшейн 2012). Все по-малко

съвременната наука е 2 по 2 е равно на 4. Съвременните фантасти, за разлика от фантастите в миналото, черпят идеи от технолозите. И на фона на по-тронавата, десетилетия и столетия градена структура на образователната система, обновлението много по-лесно се случва чрез създаването на интегративни центрове и програми, които развиват импулсите за интелектуално творчество, разпръсват тези импулси в различни дисциплини.

Всички имаме нужда от изследователско пространство, което е взаимосвързано, структурирано, мобилно и ефикасно.

Какво се очаква от преподаването по БЕЛ през XXI век? Привилегията да се занимаваш с българистика не е награда за минали постижения, а възможност за движение напред, към бъдещето. Четвъртата индустриална революция е в ход. Нашите обучаеми се реализират в един нов свят, в динамична и интерактивна среда, в която **конструирането на**

изпреварващи модели и програми за обучение е водещо. В задълбочаващата се дистанция между образовани и необразовани бъдещето предлага друга парадигма – не само между информирани и неинформирани, а между мислещи и немислещи хора. Оттам и **ролята на литературното образование, което подготвя младите хора не само за работа, но и за смислен и достоен живот.**

Един от начините за оценка на всяка образователна схема е доколко подготвя младите хора за такъв живот. Култивираните способности за критическо мислене и рефлексия са от решаващо значение за запазване на всяка демокрация. Оттам общуването, диалогичността и индивидуалният подход, в който личностният елемент е водещ, стават основа на повечето модерни обучителни системи.

Макар да е трудно да се прогнозира какви умения в бъдеще ще са необходими на младия човек, за да расте професионално, със сигурност е ясно, че

тези, които имат квалификации, позволяващи по-голяма мобилност, умеещите да работят в екип, да общуват ще имат повече шансове и перспективи за работа. Категорично е ясно и друго, че образованието на бъдещето ще бъде все повече комуникация и интерактивност, отколкото еднопосочен процес на предаване и усвояване на знания и информация.

Но без четене и в бъдеще няма да можем, защото четенето не е само поглъщане на информация, то е антиманипулативен филтър - твърдят съвременни психолози. Прочитът запазва индивидуалността на съвременния обучаем. Посягащият към книгата не само посяга към терапия за всяка духовна празнина, но и използва най-ефикасният стабилизиращ и уравнивяващ метод за информационна хигиена; прераждането ни чрез книгите е начин да продължаваме да съществуваме духовно и достойно.

Библиографията очертава основните ресурси, използвани от нашия текст - и несъмнено би могла да бъде допълвана.

Апробирането на изследването има за своя база дългогодишния преподавателски опит на автора както в системата на училищното преподаване в гимназиалния етап, така и в дългогодишното преподаване на литературни дисциплини в университета и е отразено в редица статии, приложени в библиографията на дисертацията.

Цитирана литература

Арегов 2022: Българският литературен канон през погледа на XXI век - <https://csup.ilit.bas.bg/archives/criticism/313-2023-01-03-07-23-44.html>

Берковска 2015: Берковска, Л. Концептът литературна компетентност в литературно-образователния процес в средното училище, //Български език и литература, т. 57, кн. 1 2015

Веселинов 2020: Нови предизвикателства пред съвременната лингводидактология. // Чуждоезиково обучение, т. 47, бр. 1, 2020

Господинов 2021: Господинов, Г. В пукнатините на канона. Провинции, Аероплани. Лексикони. Пловдив, Жанет-45.

Дамянова 2005: А. Дамянова, Конструктивизмът - новата образователна парадигма?, 2005

Дамянова 2007: Дамянова, А. Държавните образователни изисквания за учебно съдържание и

учебните програми по български език и литература в перспективите, очертани от Общата европейска езикова рамка. // 04.11.2007. Електронно списание LiterNet, № 11 (96). 16.10.2014.

Дойнов 2012: Дойнов, Пл. Алтернативният канон. Поетите. София: НБУ, 2012.

Епщейн 2012: Epstein, Mikhail. 2012. The Transformative Humanities: A Manifesto. Translated and edited by Igor Klyukanov. New York: Bloomsbury. 318 pp.

Златанов 1995-1996: Бл. Златанов. Дискурсивни аспекти на българските литературни истории. // Литературна мисъл, 1995/1996, № 1;

Йовева 2000: Р. Йовева, Методика на литературното образование, Ш., 2000

Камбуров 1998: Камбуров, Димитър. Канон-ефектът.// Българският канон? Кризата на литературното наследство. Съст.: Александър Кьосев.

София: Департамент “Нова българистика” (НБУ), ИК “Александър Панов”, 1998, с. 195-232.

Камбуров 2004: Камбуров, Д. Българска лирическа класика, С., Просвета, 2004.

Кирова 2008: Кирова, М. Канонът и неудобствата от него. // в-к “Култура, 12 декември 2008 <https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/15009>

Кьосев 1992: Кьосев, Ал. Позитивизъм, романтически метафори, институционални метафизики. Учебниците по литературна история и конструирането на националната идентичност. // Литературна мисъл, 1992, кн. 2, 29-38. <https://www.slovo.bg/old/lit-mis/199902/akyosev.htm>

Кьосев 1998: Кьосев, А. Следговор. АНТИ-КАМБУРОВ или “Гръбнакът на българската литература е политически”. // Българският канон? Кризата на литературното наследство. Съст.: Александър Кьосев. София: Департамент “Нова

българистика” (НБУ), ИК “Александър Панов”, 1998, с. 233-271.

Кръстев 2003: Кръстев, Д. Канон и/или агон. Литературноисторическите (ре)конструкции. // Култура и критика. Ч. III: Краят на модерността? Съст.: Албена Вачева, Георги Чобанов. Варна: LiterNet, 2003, с. 416-449. (<https://litenet.bg/publish8/dkrystev/kanon.htm>)

Лилова 2012: Лилова, Д. Канонът на феновете: фенфикшънът и новата екология на литературния процес. //Новата културна геометрия: уеб.мрежовици, култур-браконieri, кибер агитатори. София: Изток-Запад, 2012.

Личева, 2013: Амелия Личева, „Литература. Бинокъл. Микроскоп.“, изд. „Сиела“, С., 2013.

Неделчев 2012: Неделчев, М. Двете култури и техните поети. София: НБУ, 2012.

Неслученият 2009; 2013: Неслученият канон. Български писателки от Възраждането до Втората световна война. Т. 1, С., 2009, т. 2, 2013

Пенчев 1998: Пенчев, Б. *Грижите около едно раждане*. // Бойко Пенчев. Тъгите на краевековието. С., 1998; също: Словото <http://slovoto.org/bpenchev/tagite/bp-t_437.htm>.]

Пенчев 2017: Пенчев, Б. Постмодернизмът на 1990-те: имаше нещо, но какво беше? // Литературен вестник, бр. 19, 2017.

Петров 2009: Петров, А. Ключовата компетентност "Общуване на роден език" и обучението по български език. // Български език и литература (електронна версия), 2009, № 2

Радев 2022: Радев, Радослав. Изучаване на епическо произведение в училище чрез естетически форми за структуриране на анализа на принципа от текста към текста. // Езиковото и литературното обучение в перспективата на гражданствеността. Изд.

Азбуки, 2022. Състав. доц. Василева, Деспина. проф. д-р Ангел Петров, доц.д-р Наталия Христова, гл.ас.д-р Аглия Маркова. СУ "Св. Климент Охридски". e-ISBN 978-619-7667-39-4

Тенева 2002: Тенева, Т. Урокът по литература – предвидимото приключение. // сп. "Български език и литература", кн. 2-3, 2002.

Тиханов 1995: Тиханов, Г. "Канони и социални идентичности",// в. "Култура", 1995/бр. 38.

Трендафилов 2003: Трендафилов, Вл. Класиката като вид излишък, Култура, № 1-2, 10.01.2003.

Уолковиц 2015: Walkowitz, R. (2015) Born Translated. The contemporary Novel in Age of World Literature, Columbia University Press, 2015-
https://warwick.ac.uk/fac/cross_fac/g19c/activities/displacements/readingnovelsworkshop/walkowitz_born_translated.pdf

Хранова 1994: Хранова, А. Литературният човек и неговите български езици. Пловдив, 1994; също: Словото
<[http://slovo.bg/showwork.php3?AuID=99&T1=Литературният човек и неговите български езици&Add1=](http://slovo.bg/showwork.php3?AuID=99&T1=Литературният%20човек%20и%20неговите%20български%20езици&Add1=)>.

Публикации по темата на дисертацията:

Костова-Панайотова 2006: За смъртта на предметите или за опредететената смърт в лириката на Далчев.// “Да четем Далчев“, издание на НБУ, С., 2006, с. 121 – 127.

Костова-Панайотова 2010: От сянката на историята// Култура: седмичник за изкуство, култура и публицистика. - ISSN 0861-1408 (Год. 54, бр. 27, 16 юли 2010, с. 2)

Костова-Панайотова 2011: Мъжествеността в огледалото на историята. //Култура: седмичник за изкуство, култура и публицистика. - ISSN 0861-1408 (Год. 55, бр. 26, 8 юли 2011, с. 1).

Костова-Панайотова 2013: Quo vadis, модерни консуматоре? //Литературен вестник: седмично издание. - ISSN 1310-9561 (Год. 22, бр. 18, 15-21 май 2013, с. 6)

Костова-Панайотова 2014: Славянските балкански литератури в началото на новото хилядолетие: предизвикателства през изучаването и

преподаването. // Výchova jihoslovanských jazyků a literatur v dnešní evropě, Brno: Brněnský Ústav slavistiky, 2014 . ISBN 978-80-905336-6-0

Костова-Панайотова 2015: Българско версус славянско. // Българистични четения, Сегед, 2015, с.421-428

Костова-Панайотова 2020: Russian literary modernism and its influence on bulgarian literature.// Vestnik Slavianskikh Kultur-Bulletin of Slavic Cultures-Scientific and Informational Journal 2020 г.:т.58, стр. 203-224 - [http:// doi.org/10.37816/2073-9567-2020-58-203-224](http://doi.org/10.37816/2073-9567-2020-58-203-224)

Костова-Панайотова 2021: Периферията – мястото, където се разкрива бъдещето.// „Езиков свят“, 2021 г., том 19, кн. 3: 109-119.

Костова-Панайотова 2021: Два женских голоса «апрельской» поэзии (лирика Вани Петковой и Нади Кехлибаревой 60-х гг. XX в. // Славянский мир в третьем тысячелетии. 2021 г. 16/кн. 1-2: 99-108. <https://doi.org/10.31168/2412-6446.2021.16.1-2.05>

Костова-Панайотова 2022: Publish but don't perish. The scientific standards in the journals for humanities and social sciences.// Psychological Thought, Vol 15, No 2 (2022), p. 233-242.

Костова-Панайотова 2023: Литературата, създавана от "Преведените хора" – предизвикателство или нова норма? // Proudly 2023 г.: Чехия, Масариков университет.

Костова-Панайотова 2023: (On the Trail of World Literature - Winners and Losers) // Balkanistic forum, N 3 /2023.

Костова-Панайотова 2024: Объркани във времето (някои наблюдения върху най-новите български романи). // сп. Чуждоезиково обучение, том. 51/ кн. 1 за 2024, с.68-74

Справка за приносите в дисертационния труд

1. Изследването предлага систематичен поглед върху понятия като канон, класика и съвременност.

2. Разработва корпус от методически решения върху “златната” българска класика, като очертава характеристиките на литературната компетентност като образователен резултат в диалога на равноправни субекти учител – ученик. Полагат се модели, в които общуването с литературата е видно като нелинейно, многогласно, провокативно осмисляне на литературната творба. Включени са и емблематични критически изследвания - за всеки от авторите от Ботев до Димов в помощ на преподавателите от гимназиалния етап.

3. В частта “Нова българска класика” са предложени тезиси и анализи на прозаични и драматургични произведения на автори от най-новите учебни програми за гимназиалния курс, като са изведени общи ракурси, теми и проблеми към тях. Предложен е и обобщен поглед към влиянията на

българския модернизъм, част от изучаваната литература от Освобождението до Първата св. война.

4. **Частта “Извън канона”** представя една по-малко известна страна от българската литература в периода 1944-1989 г., която отваря хоризонта и съполага четенето на класическите произведения, в диалог и в контекст на други творби от епохата, проблематизирайки идеята за канона.

5. В частта **“Съвременен канон - възможен ли е? Ракурси и проблеми”** изучаваните класически произведения са съположени на фона на петима съвременни български автори, получили значими национални и международни награди. Направен е опит за осмисляне на процеси и посоки в съвременната българска литература по отношение на романа, приемайки, че тя е част от изграждането на културния и литературен фон на учителя.

6. Предложени са идеи за бъдещето на литературното обучение и мястото на учителя в епохата на Четвъртата индустриална революция.